

Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'ın İcraatlarının Abbâsî İhtilâline Yansımaları

Yunus Akyürek

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı,
Çanakkale, Türkiye

yunusakyurek@comu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0003-2050-9464> | <https://ror.org/05rsv8p09>

Öz

Abbâsî ihtilâli, Irak eyaletinde yaşayan Emevî aleyhtarı Arap kabilelerin; Horasan, Sistân, Tohâristan ve Mâverâünnehir fetihlerinde görevlendirilen, süreç içerisinde buralara peyderpey yerleştirilen ve çeşitli isyanları bastırmaya zorlanan savaştı Arap unsurların, yine Horasan'da yaşayan ve Emevî idaresinden memnun olmayan Acemler ile Hâricî ve Şîî bütün kesimlerin destek verdiği uzun soluklu toplumsal bir harekettir. Bu makalede Emevîlerin son Horasan Valisi Ebü'l-Leys Nasr b. Seyyâr b. Râfî' el-Leysî'nin (ö. 131/748) Abbâsî ihtilâli ile olan ilişkisi, Mâverâünnehir bölgesi ve Merv şehri üzerinden ele alınacaktır. Nasr'ın bütün tecrübe, feraset ve gayretine, pek çok müspet icraatına ve etkili tedbirler almasına rağmen ihtilâl gerçekleşmiştir. Araştırmada, ihtilâlin iç ve dış nedenleri üzerine odaklanılması amaçlanmıştır. Zira tarihin kırılma anlarından olan Abbâsî ihtilâlinin arka planına inilmesi, sonraki hadiselerin daha sağlıklı değerlendirilmesine önemli katkı sunacaktır. Nitel araştırma yöntemi, anlatı araştırması tekniğinin kullanıldığı çalışma; ihtilâl hareketini otuz yılı aşkın bir süre gizli ve açıktan destekleyen Horasan bölgesi, bu harekete güçlü bir destek vermediği anlaşılan Mâverâünnehir bölgesi ve Horasan hâkimiyeti için Merv şehri üzerinden mücadele eden Nasr b. Seyyâr - Ebû Müslim el-Horasânî ilişkileri ile sınırlandırılmıştır. Temel kaynakların ağırlıklı olarak kullanıldığı araştırma ile Emevîlerin yıkılma nedenleri ve Abbâsî ihtilâlinin başarıya ulaşma prensipleri üzerinden eleştirel bir bakış açısı geliştirilmesi hedeflenmiştir. Nasr'ın ortaya koyduğu müspet uygulama ve tedbirlerin, yürüttüğü siyasi ve askerî faaliyetlerin ihtilâlin hedefine ulaşmasını sadece bir süreliğine geciktirebildiği genel anlamda söylenebilir. Horasan ve Mâverâünnehir'de meskûn Türk unsurun süreci etkileyecek düzeyde ihtilâle katkı sunduğu iddiaları ise temkinle karşılanmalıdır.

Anahtar kelimeler

İslam Tarihi, Abbâsî İhtilâli, Nasr b. Seyyâr, Ebû Müslim el-Horasânî, Mâverâünnehir, Merv.

Atıf Bilgisi

Akyürek, Yunus. "Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'ın İcraatlarının Abbâsî İhtilâline Yansımaları". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/2 (Aralık 2024), 131-157. <https://doi.org/10.51447/uluid.1539792>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	28 Ağustos 2024 28 August 2024
Kabul Tarihi Date of Acceptance	05 Kasım 2024 05 November 2024
Yayın Tarihi Date of Publication	27 Aralık 2024 27 December 2024
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1539792
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik inceleme: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized Atternal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

The Reflections of the Actions of Naşr b. Sayyār, Governor of Khurāsān, on the ‘Abbāsīd Revolution**Yunus Akyürek**Assoc. Prof., Çanakkale Onsekiz University, Faculty of Theology, Department of Islamic History,
Çanakkale, Türkiyeyunusakyurek@comu.edu.tr | <http://orcid.org/0000-0003-2050-9464> | <https://ror.org/05rsv8p09>**Abstract**

A long-lasting social movement, the ‘Abbāsīd revolution was supported by Arab tribes in the province of Iraq who opposed the Umayyads, as well as by Arab warriors who were assigned to the conquests of Khurāsān, Sīstān, Tukhārīstān, and Transoxiana (Mā Warā al-nahr), gradually settled in these regions over time, and forced to suppress various rebellions, along with the local Ajams in Khurāsān who were dissatisfied with Umayyad rule, and the Khārījīte and Shī‘a factions. In this article, the relationship between the last Umayyad governor of Khurāsān, Abū al-Layth Naşr ibn Sayyār ibn Rāfi‘ al-Laythī (d. 131/748), and the ‘Abbāsīd revolution will be examined with a focus on the region of Transoxiana and the city of Marw. Despite Naşr’s vast experience, insight, and efforts, along with many positive actions and effective measures, the revolution ultimately succeeded. The study will concentrate on the internal and external elements that led to this outcome. The research aims to focus on this particular point. An informed assessment of later events is greatly enhanced by exploring the background of the ‘Abbāsīd revolution, a breaking moment in history. Using the qualitative research method and narrative research technique, the study is limited to the Khurāsān region, the Māverānāynehir region, which does not seem to have given strong support to the revolutionary movement, and the relations between Naşr b. Sayyār and Abū Muslim al-Khurāsānī fought for the domination of Khurāsān through the city of Marw. The research, based on primary sources and the principle of impartiality, aims to develop a critical perspective on the reasons for the fall of the Umayyads and the principles of the success of the ‘Abbāsīd revolution. In a general sense, it can be said that the positive practices and measures put forward by Naşr and his political and military activities could only delay the revolution from achieving its goal for a while. Claims that the Turkish elements settled in Khurāsān and Transoxiana contributed significantly to the revolution should be treated with caution.

Keywords

History of Islam, ‘Abbāsīd Revolution, Naşr b. Sayyār, Abū Muslim al-Khurāsānī, Mā Warā al-nahr, Marw.

CitationAkyürek, Yunus. “Horasan Valisi Naşr b. Seyyār’ın İcraatlarının Abbâsî İhtilâline Yansımaları”. *Uludağ İlahiyat Dergisi* 33/2 (December 2024), 131-157. <https://doi.org/10.51447/uluid.1539792>

Giriş

Abbâsî ihtilâli İslam tarihinin en önemli hadiseleri arasında yer alır. Bununla birlikte ülkemiz akademisinde Batı'ya oranla¹ daha az ele alınmıştır.² İhtilâl neticesinde Arap unsurun yönetim ve idarede belirleyici olduğu Emevîler Devleti tarih sahnesinden çekilmiş, mevâlî ve farklı kesimlerin ön plana çıktığı Abbâsîler dönemi başlamıştır.

Yaklaşık 32 yıl süren ihtilâl hareketi (100/718-132/750), çeşitli sebeplerden ötürü Emevîlere muarız olan birçok fikrî, siyasi ve etnik fırkanın (Adnânî-Kahtânî kabileler, Şia ve Hâricîlik gibi ideolojik gruplar, mevâlî ve Acem kesimi) Abbâsoğullarının koordinesinde ve belli bir program dahilinde; tedbir, temkin, cesaret, sabır ve büyük bir azimle hareket etmesi sonucu hedefine ulaşmıştır. Irak ve Horasan'da yaşayan Şîîlerin ve Kûfe'de meskûn dindar kesimin bazı dinî saiklerle bu kapsamlı halk hareketine destek verdiği bilinmektedir.³ Son Emevî Halifesi II. Mervân döneminde Hâricîlerle yapılan savaşların⁴ da ihtilâli kolaylaştırdığı varsayılabilir. Bu bakımdan ihtilâlin irkî temelli olmayıp çeşitli inanç ve ideolojilere mensup kesimlerin ve temel hak ve özgürlükleri için mücadele veren çevrelerin menfaat birlikteliğine dayandığı genel anlamda söylenebilir.⁵ Van Vloten ve J. Wellhausen, devrimi İran halkının Arap yönetici sınıfına karşı verdiği ulusal bir mücadele olarak nitelermişlerse de⁶ aslında bu ihtilâl Horasan'da meskûn Arap kabileleri ve Acem kesimin birlikte verdiği destek sayesinde başarıya ulaşmıştır. Horasan bölgesi⁷ ile komşu olan Mâverâünnehir⁸ halkının Abbâsî ihtilâline gözle görülür bir destek verdiği ise söylenemez.

¹ bk. Öznur Özdemir, *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem Batı Literatürü, Teoriler & Ekoller* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 35-267.

² Doğrudan alakalı olanlardan bazıları şunlardır: Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilâli* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016); Ali Aksu, "(İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e Gönderdiği Mektup Bağlamında) Abbâsî İhtilal Hareketinde Etnik Grupların Rolü", *İSTEM* 6/12 (2008), 54-69; Yusuf Ötenkaya, "Emevilere Karşı Abbasi Muhalefetinin İlk Evreleri", *History Studies* 9/2 (2017), 171-185.

³ Bozkurt, *Abbasi İhtilâli*, 42.

⁴ *Ah̄bârü'd-Devleti'l-Abbâsiyyeti ve fihî ah̄bârü'l-Abbâs ve veledihî* (Beyrut: Dâru't-Talî'a, ts.), 251; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıryye, 1413/1992), 412; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, thk. Süheyl Zükkâr - Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 8/232-233; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 7/348-349.

⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/34.

⁶ Geriof van Vloten, *Emevi Devrinde Arab Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986), 9-10; Julius Wellhausen, *The Arab Kingdom and Its Fall*, çev. Margaret Graham Weir (Calcutta: University of Calcutta, 1927), 397; Mahayudin Hj Yahaya, "The Social and Political Background of the `Abbasid Revolution: The Rise of the `Abbasid Caliphate", *International Journal of Humanities And Cultural Studies* 2/3 (2015), 832.

⁷ Horasan bölgesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî el-İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1425/2004), 253-285; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995), 2/350-354.

⁸ Horasan'a sınır olan ve genel hatlarıyla Amuderya/Ceyhun ile Siriderya/Seyhun Nehirleri arasındaki

Eğer Mâverâünnehir halkı, Emevîlerin son Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'dan önceki bazı valiler döneminde bölgenin kuzey ve doğusundaki gayrimüslim Türk unsura dayanarak çıkardığı tehlikeli isyanları Nasr döneminde çıkarmış ya da Abbâsî ihtilâline açık ve güçlü bir destek vermiş olsaydı ihtilâl hareketi büyük olasılıkla daha önce başarıya ulaşırdı. Başka bir deyişle Nasr'ın müspet icraatlarının Horasan ve Mâverâünnehir'de yaşayan Müslüman ve gayrimüslim kesimleri memnun ettiği ve bu sebeple ihtilâlin başarıya ulaşmasının ötelen- diği varsayılabilir. Buradan hareketle Nasr'ın ortaya koyduğu icraatlar üzerinde ayrıntılı olarak durularak bunların ihtilâle yansımaları irdelenecektir.

Bu noktada sorulması gereken bazı sorular şunlardır: Nasr vali olduktan sonra ne gibi icraatlarda bulunmuştur? İhtilâl döneminde Horasan'daki Arap kabileleri ile ilişkileri hak- kında neler söylenebilir? Ebû Müslim karşısındaki başarısızlığının altında yatan iç ve dış nedenler nelerdir? Mâverâünnehir halkı-Abbâsî ihtilâli ilişkisi hangi düzeydedir? Türk un- surun ihtilâle güçlü bir destek verdiği iddiası doğru mudur? Nasr'ın çeşitli icraatlarının Abbâsî ihtilâlinin başarıya ulaşmasını geciktirdiği varsayılabilir mi? Bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar alana katkı sağlayacak, döneme dair okumalara akademik ve objektif bir bakış açısı getirecektir.

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; (Müellifi meçhul) *Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye ve fi ahbârü'l-Abbâs ve veledihî*; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*; Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*; Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*; Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk*; İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*; Narşahî, *Târîhu Buğârâ*; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*; İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede* ve'l-*haber fi târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men 'âşarahüm min zevi's-şe'ni'l-ek-ber* başlıca literatürü oluşturmaktadır.

Araştırmada konuyla alakalı bazı makale, TDV *İslam Ansiklopedisi* ilgili maddeleri ve Na- hide Bozkurt'un *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilâli* isimli eserine müracaat edilmiştir.

1. Nasr b. Seyyâr'ın Horasan Valisi Olarak Atanması

Mâverâünnehir'deki genel durum, bu bölgenin stratejik noktalarını fethederek müesses bir nizam kuran ve istikrarı sağlamayı başaran Kuteybe b. Müslim'in bazı siyasi mülahaza- larla infaz edilmesinin ardından (Zilhicce 96/Ağustos 715)⁹ Emevîler aleyhine değişmeye

topraklar. bk. Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillâh İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beirut: Dâru Sâdır, 1306/1889), 28; İstahrî, *el-Mesâlik*, 286-287; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Şüretü'l-arz* (Beirut: Dâru Sâdır, 1357/1938), 467, 509-511; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-eğâlîm* (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1411/1991), 261-262.

⁹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât eş-Şeybânî, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977), 313; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 7/18; Taberî, *Târîh*, 6/511-516; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed

başlamıştı.¹⁰ Halife Ömer b. Abdilaziz'in ferasetli politikaları sayesinde bölgede durum kısa süreliğine düzelmişse de¹¹ vefatının ardından göreve getirilen bazı Horasan valilerinin verdiği ön planda tutmaları ve yerel halkın İslamlaşmasına şüpheyle bakmaları sebebiyle Mâverâünnehir'de Türk unsurun da yer aldığı büyük isyanlar patlak vermiştir.¹² Gelişmeler üzerine Emevî halifesi Hişâm b. Abdilmelik yaptığı istişareler neticesi, tehlikeli isyanların ve kaosun hüküm sürdüğü Horasan bölgesine 74 yaşındaki tecrübeli bir asker-bürokrat olan Nasr b. Seyyâr el-Kinânî'yi vali olarak atamıştır (120/738).¹³ Nasr, Emevîlerin bölgedeki son Horasan valisidir. Bu görevlendirme ile Emevîler Devleti yıkılıncaya kadar Mâverâünnehir bölgesinde genel bir huzur ve istikrar dönemine girilmiştir.

Kuteybe döneminden itibaren bölgede birtakım idari ve askerî vazifeler yürüten Nasr b. Seyyâr¹⁴ valilik görevini üstlendikten sonra ortaya koyduğu icraatlar sayesinde bölge halkının takdirini kazanmıştır. Kaynaklar ondan sitayişle bahsetmektedir. Nasr'ı bir hatip ve şair olarak niteleyen Câhiz daha sonra şeceresini verir, siyasi ve askerî vasıflarını zikreder; onun tedbirli, akıllı ve güçlü bir öngörüye sahip olduğunu vurgular.¹⁵

el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1385/1965), 5/12-18; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hîmî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 21/338-339; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hecer, 1418/1997), 12/615-616; Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-ğaber fi târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âşarahüm min zevî's-şe'ni'l-ekber*, thk. Halil Şehhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1987), 3/86-87.

¹⁰ Horasan valisi Yezîd b. Mühelleb (98/716-717) dönemi için bk. Halife b. Hayyât, *Târîh*, 315; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7/27-29; Taberî, *Târîh*, 6/532-545; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/29-36; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/349-353; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî ed-Dımaşkı ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmirî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413/1993), 6/268-269.

¹¹ Arap ile mevâlîyi; rızık, giysi, aynî yardım ve atâ/maaşta bir tuttuğuna dair bk. Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968), 5/375. Mevâlîden harac ve cize almaya devam eden Horasan valisi Cerrâh b. Abdillâh'ı görevden alması hakkında bk. Taberî, *Târîh*, 6/558-560.

¹² Soğduların, Türklerin yardımıyla çıkardıkları isyan, Türgiş hakanı Kur-Sul'un, Soğdulara yardım için Sir-Deryâ'yı geçmesi, çoğu yerel hükümdarın Kur-Sul'a katılması hadisesi için bk. Taberî, *Târîh*, 6/606-609; Ebü Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve te'aşübü'l-himem*, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî (Tahrân: Dâru Surûş, 1379/1959), 2/493-495.

¹³ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 409; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 359; Ebü Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekerîyyâ en-Narşahî, *Târîhu Buḡârâ*, thk. Emin Abdülmecid Bedevî - Nasrullah Mübeşşir et-Tarazî (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1385/1965), 93; Taberî, *Târîh*, 7/154-155; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkı İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 36/439; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7/201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/226; Muhammad Abd al-Hayy Muhammad Shaban, *Islamic History, A.D.600-750 (A.H.132)* (London: Cambridge University Press, 1971), 143.

¹⁴ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belezürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987), 405; Taberî, *Târîh*, 6/425; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/523-524.

¹⁵ Ebü Osmân Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002), 1/62.

Tecrübeli bir devlet adamı olan Nasr'ın vali olduktan sonra ortaya koyduğu icraatların Mâverâünnehir halkının Abbâsî ihtilâlîne yaklaşımını etkilediği anlaşılmaktadır. Döneminde Horasan idari açıdan Irak genel valiliğine bağlı ise de¹⁶ onun billhassa Mâverâünnehir hakkında bazen Irak'tan bağımsız hareket etmiş olması¹⁷ icraatlarının doğrudan halife tarafından tasvip edildiği şeklinde yorumlanabilir. Nasr bu sayede bölge insanı ile idare arasında görünmez duvarlar ören bürokrasiyi¹⁸ aşarak İslam'ın öngördüğü temel insan hak ve özgürlükleri kapsamında yerinde ve kararlı adımlar atabilmiştir. Bu nedenle valilik süresi boyunca sergilediği idari, askerî ve iktisadi faaliyetlere ana hatlarıyla değinilecektir. Zira bütün bunlar Mâverâünnehir halkının ihtilâlî bakış açısını ve duruşunu etkilemiş olmalıdır.

2. Mâverâünnehir İleri Gelenlerine ve Halkına Yönelik Müspet İcraatları

Nasr, Mâverâünnehir halkının Emevî idaresine bağlılığını arttıran birçok icraatta bulunmuştur. O, görevinin hemen başlarında Mâverâünnehir'e iki sefer gerçekleştirmiş

¹⁶ Bir ansiklopedi maddesinde (İsmail Yiğit, "Kuteybe b. Müslim", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/491) geçen; Horasan'ın halife Velîd b. Abdilmelik tarafından Irak eyaletinden ayrılarak müstakil bir eyalet statüsü verildiği bilgisine kaynaklarda tesadüf edilememiştir. Ancak İbn A'sem'in kaydettiğine göre halife Velîd, Haccâc'ın ölümünün ardından yerine Yezîd b. Ebî Kebşe es-Seksekî'yi Irak valisi olarak atamış ve ona; Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliğini kabul etmesini emretmiştir. İbn Ebî Kebşe de göreve başladıktan sonra kendisinin Irak valiliğine atandığını Kuteybe'ye bildirmiş ve Fergana üzerine yürümesini emretmiş ve bu hususta onu teşvik etmiştir. bk. Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Küfî el-Ahbârî İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 1411/1991), 7/164. Irak valilerinden Yûsuf b. Ömer es-Sakaffî'nin, yaşlılığını öne sürdüğü Nasr'ı Horasan valiliğinden azlederek Horasan'ı kendisine (Irak valiliğine) bağlamasını halife Hişâm'dan talep etmesi (bk. Taberî, *Târîh*, 7/192-193) Horasan'ın Kuteybe döneminden beri müstakil bir eyalet olduğu anlamına gelmemektedir. Hişâm'ın bu teklife iltifat etmediği kaydedilmiştir (bk. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/225; İbnü'l-Esîr, 4/274). Yine Kuteybe, Yezîd b. Mühelleb'in Irak valisi ataması durumunda halife Süleymân b. Abdilmelik'i tahttan indireceğini ilan etmesi (bk. Taberî, *Târîh*, 6/507), Irak genel valisi Yûsuf b. Ömer es-Sakaffî'nin 126/744'te Nasr'a bir mektup yazarak Şâs'a sığınan Hâris b. Süreyc'in üzerine yürümesini emretmesi (bk. Taberî, *Târîh*, 7/175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/262) ve Abbasi ihtilâl güçleriyle baş edemeyen Nasr b. Seyyâr'ın ilk önce Irak eyalet valisi Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'den yardım talep etmesi, yanıt vermemesi üzerine halife II. Mervân'a müracaat etmesi (bk. Taberî, *Târîh*, 7/401-403; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/278) Horasan'ın, Emevîler devleti yıkılana kadar Irak eyaletine bağlı bir bölge olduğunu açıkça gösterir. Doğru olan Hişâm ve diğer Emevî halifelerinin son derece güvendikleri Nasr'ın, idari açıdan bağlı bulunduğu Irak genel valisini zaman zaman aşarak bağımsız politikalar geliştirmesini onayladıkları, bunun ise bazı araştırmacılar tarafından Horasan'ın yeni bir eyalet birimi olduğu şeklinde algılandığıdır.

¹⁷ Bu hususta en uygun örnek, Kuteybe b. Müslim'den sonra zaman zaman mevâliden alınan cizye vergisini kesin olarak kaldırmasıdır. Konu ile ilgili bk. Taberî, *Târîh*, 7/173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/236; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/427.

¹⁸ Horasan valisi Cerrâh b. Abdillâh'ın (98-99/717-718) halk ile yönetimin arasını açan hatalı karar ve davranışları ile ilgili bk. Taberî, *Târîh*, 6/558-559; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/51-52; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/95. Yine Horasan valilerinden Sa'îd b. Amr el-Haraşî'nin (102-103/721-722) benzer tutumları ve sonuçları için bk. Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 328; Taberî, *Târîh*, 7/7-12; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 21/246; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/83; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/375; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/5.

(121/738), bunlardan birinde Bâbülhadîd istikametinde ilerlerken sefere son vererek Merv'e dönmüştür. Burada irat ettiği cuma hutbesinde; nasıl ki Zerdüş (Behramsis), Hiris-tiyân (Eşbâb b. Cüreycir) ve Yahudi (Akıbe) ileri gelenleri dindaşlarının hakkını koruyup onlara ihşanda bulunuyor ve bu kesimin vergi yükünü Müslümanlara (mevâlîye) yüklüyorsa bundan böyle kendisinin de Müslümanların (mevâlînin) dostu ve koruyucusu olacağını ve onlardan (haksız yere alınan) vergileri asıl bu vergileri vermeleri gereken Ehl-i Kitâb mensupları ve Mecûsilere yükleyeceğini belirtmiş; kendisinden cizye ya da yüksek oranda haraç vergisi alınan mevâlîye, atadığı Mansûr b. Ömer b. Ebi'l-Harkâ'a isimli âmile (vergi memuru) bu durumu bildirmeleri çağrısında bulunmuştur. Akabindeki hafta içerisinde cizye veren otuz bin Müslüman (mevâlî) Mansûr'a adını yazdırmış, seksen bin müşrikin ise cizyesinin kaldırıldığı ya da hafifletildiği ortaya çıkmıştır. Neticede Nasr, mevâlîden cizye yükünü atarak bu vergiyi asıl vermesi gereken gayrimüslimlere yüklemiş, haraç vergisini de olması gerektiği şekilde düzenlemiştir.¹⁹ Böylece o, Kuteybe'den sonra bölgede zaman zaman uygulandığı anlaşılan²⁰ çarpık vergi politikasına kesin olarak son vermiştir.

Nasr, Mâverâunnehir halkı ve bölgedeki Araçlar tarafından sevilen ve saygı duyulan kişileri önemli vazifelere atamıştır. Soğd'a vali tayin ettiği, maktul Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim'in oğlu Katan bunlardan birisidir (120/738).²¹ Bu atama ile Mâverâunnehir fatihi Kuteybe'ye²² vefa gösteren Nasr, muhtemelen sabık valiyi sevenlerin desteğini kazanmıştır.

“Soğdlu sığınmacılar” meselesinin yine Nasr tarafından çözüme kavuşturulduğu görülmür. Horasan Valisi Eşres b. Abdillâh döneminde (109/727-111/729) Soğd bölgesi halkı ve bir grup mevâlî cizye meselesi yüzünden isyan ederek Türkleri yardıma çağırılmıştı.²³ İsyan başarısızlıkla sonuçlanınca cezalandırılmaktan korkan asiler Şâs ve Fergana topraklarına sığınmak zorunda kaldılar. Bunların 121/739 tarihine kadar Şâs ve Fergana'da yaşamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Zira Türgiş Hakanı Kur-Sul'u (Kürçül), 121/739'da Nasr ile yapacağı savaş öncesinde öldürülüp ordusu ertesi gün yapılan savaşı kaybedince Türgiş boyları arasında iç mücadeleler başlamış, bu da Soğdlu sığınmacıları oldukça huzursuz etmişti. Soğdlular topraklarına (Semerkand ve Buhara'ya) dönmek istiyordu. Bunların bir kısmı Seyhun'un kuzeyindeki Şâs'a yöneldi. Gelişmeleri takip eden Nasr aslen tüccar olan bu sığınmacılara elçi göndererek topraklarına güvenle dönebileceklerini bildirdi ve varsa şartlarını kabul edeceğini belirtti. Böylece Soğdlu sığınmacılar yıllar sonra vatanlarına geri

¹⁹ Taberî, *Târîh*, 7/173; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/236-237; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/427. Bâbü'l-ħadîd, İbnü'l-Esîr'de Bâbü'l-ħadîd/Yeni Kapı olarak geçer. bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/236. Metinde geçen “ħarâc” kavramı ile arazi vergisi, “vañife” kavramı ile de müşterek cizye veya haraç kastedilir. bk. Abdülaziz Dûrî, “İslâm'ın İlk Yıllarında Horasan'da Vergi Sistemi”, çev. Halil İbrahim Hançabay, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (2010/2), 219.

²⁰ Yunus Akyürek, “Emevîlerde Haccâc b. Yûsuf Döneminden İtibaren Mevâlîden Cizye Alınması ve Arka Planı”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 348.

²¹ Taberî, *Târîh*, 7/157; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7/201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/227; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/121.

²² Hakkındaki iddialar için bk. 522-539. Yunus Akyürek, “Horasân Valisi Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî ile İlişkilerinden Katliam Ve Zülüm İddiaları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018), 515-542.

²³ Taberî, *Târîh*, 7/54-56; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3/40-42; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, 7/135; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/147-149; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/407-410; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/109.

dönebildiler. Ancak Nasr bu hususta yakın çevresinden eleştiri aldı ve ayıplandı. Kendisini eleştirenlere açıklama yaptıktan sonra Halife Hişâm'a bir elçi göndererek durumu izah etti. Hişâm ise onun bu kararını onayladı.²⁴ Nasr'ın, ticaret erbabı olan Soğdluları affederek bölgedeki ticari hayatı canlandırması refah seviyesini yükseltmiş, her kesimi memnun etmiş ve Emevî idaresine bağlılığı arttırmış olmalıdır.

121/739'da gerçekleştirdiği Şâş seferi ile Mâverâünnehir'in İslamlaşmasında önemli bir eşiğin aşıldığı söylenebilir. Buna göre aralarında Buhârâ, Buhârâhzâh, Semerkand, Kiş ve Neseflilerin de bulunduğu yirmi bin kişilik ordusuyla Merv'den hareketle Seyhun Nehri'nin (Siriderya) kuzeyinde yer alan Şâş üzerine sefere çıkmış, bu sırada Şâş hükümdarına yardımı gelen Türgiş Hakanı Kur-Sul'u savaş öncesi ele geçirerek öldürmeyi başarmış ve akabinde vuku bulan muharebeyi kazanmayı bilmiştir.²⁵ Türgiş Kağanlığı ise alınan mağlubiyet sonrası bir türlü toparlanamamış; iktidar mücadeleleri, Çin entrikaları ve Karlukların taziyi neticesi 148/766 tarihinde yıkılmıştır.²⁶ Bölgedeki gayrimüslim unsurun en önemli siyasi ve askerî destekçisi olan Türgiş Kağanlığının dağılma sürecine girmesi, bu destekten mahrum kalan Mâverâünnehir halkı ve Seyhun'un kuzeyinde yaşayan gayrimüslim Türk unsuru zaman içerisinde İslamiyet'e ve Nasr'a yaklaştırmış olmalıdır. Bölgedeki isyanların en büyük destekçisi olan Türgişlerin zayıflamasıyla Mâverâünnehir halkının Abbâsî ihtilâline güçlü bir destek vermemesinin bir nedeni belki de budur.

Nasr'ın Şâş seferindeki asker çeşitliliği Kuteybe dönemini hatırlatmaktadır. Orduya katılan bu savaşçıların Fars, Soğd²⁷ Tacik ve Türk menşeli olmaları tecrübeli valinin 'aâd' (maaş), ganimet, makam ve çeşitli imkânlar sunarak bölge insanının Emevîlere bağlılık ve desteğini arttırmaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

Nasr 121/739 sonlarına doğru Türgiş Kağanlığı ile sınır teşkil eden ve Türklerin yoğun olarak yaşadığı Fergana²⁸ üzerine sefere çıkmıştır. İlk hedefi Fergana'ya bağlı Kuba'yı ele geçirmektir. Kuba dihkani savaşın başlarında başarılı olduysa da Muhammed b. Müsennâ'nın komutanı olduğu Benî Temîm taarruzu karşısında kalesini savunamamış, neticede dihkan ile oğlu öldürülürken birçok Kubalı esir alınmıştır. Fergana hükümdarının gelişmeler üzerine Nasr'ın sulh mektubuyla gönderdiği elçisi Süleyman b. Sul'u kabul etmek

²⁴ Taberî, *Târîh*, 7/56, 192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/250; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/459.

²⁵ Ayrıntı için bk. Taberî, *Târîh*, 7/174-175; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/236-239; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/428-429; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/99-100; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/121-122. Türgiş Hakanı Kur-Sul'un ölümü üzerine Şâş hükümdarı, hediyeler ve rehinelere göndererek Nasr'a sulh teklifinde bulunmuş; o da Emevî muhalifi Hâris b. Süreyc'i topraklarından çıkartması şartıyla bunu kabul etmiştir. bk. Taberî, *Târîh*, 7/177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 4/263; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/429.

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (Ankara: Ötüken Neşriyat, 1997), 125.

²⁷ Şemseddin Sâmî, *Şâmîsü'l-a'lâm* (İstanbul: Mihrân Matbaası, 1306/1889-1316/1898), 4/2954; Soğdlar hakkında bk. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 1/77-78.

²⁸ Esin, Fergana ve Şâş halklarının milattan sonraki dönemde Türkleşmiş olduğu düşüncesindedir. bk. Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), 52. Şeşen'e göre de Mâverâünnehr'in doğusunda kalan Şâş, İlâk, Uşrûsana ve Fergana'da İran menşeli budunlar/topluluklar ile beraber yurt tutan Türkler, nüfusun çoğunluğunu teşkil etmekteydi. bk. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 215.

zorunda kaldığı görülür.²⁹ Cürcân'ın Türk ileri gelenlerinden Süleyman b. Sul, muhtemelen Yezîd b. Mühelleb'in kölesi olan Şul'un oğludur.³⁰ Rivayetten, Şul ailesinden bir asilzâdenin Müslüman olup Süleyman ismini aldığı ve Nasr adına elçilik yaptığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle Emevî yönetimi ile Türkler arasındaki güven duygusunun zamanla geliştiği söylenebilir. Nasr'ın, Amr b. el-Âs'ın mevlâsı Nîzek b. Sâlih'i Şâş'a vali olarak ataması³¹ da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Zira Nîzek kelimesi, o dönem için Türklerde bir asalet unvanı olarak kullanılmaktaydı.³² Fergana seferi sonunda gerçekleşen bir hadise de bu yapıyla ilintilidir. Nasr'ın huzuruna çıkan Fergana melikesinin Kuteybe'nin oğullarından Haccâc'ı gördüğünde onu selamlaması ve bu toprakları Araplara yurt kılan Kuteybe'ye hürmet sadedinde Haccâc'a değer vermelerini oradakilere tavsiye etmesi³³ Nasr'ın bu ve benzer uygulamalarının sadece Müslüman halkta karşılık bulmadığını gösterir bir örnektir.

Nasr, Türkleri mağlup edip Fergana'yı fethettikten sonra Semerkand'a dönmüştür. Burada kendisine Buhara yerel hükümdarı (Buhâr-Hudât) Tuğşâde³⁴ geldi. Nasr, kendisine iyi davrandı ve hürmet gösterdi. Zira daha önce ona kızını nikahlamış, Tuğşâde de buna mukabil Yukarı Hanbûn mezrasını kendisine vermişti.³⁵ Narşahî'nin verdiği bu malumat onun yerel unsurlarla evlilikler gerçekleştirerek ilişkileri geliştirmeye ve Emevîlere bağlılığı arttırmaya çalıştığını göstermektedir.

Tuğşâde, Nasr'ın huzurunda iki dihkan tarafından öldürülünce onun makamına oğlunu (Beşer'i) oturtmuş (121/739),³⁶ böylece bu aristokrat aile ve yakın çevresinin bağlılığını sürdürmeyi hedeflemiştir.

Nasr'ın 123/741'de gerçekleştirdiği tarımsal reformlar, aynı yıl ve 126/744'te Çin ile var olan ticari ilişkileri canlandırmak üzere buraya bir heyet göndermesi³⁷ ekonomik ve tarımsal hayata olumlu yansımış olmalıdır. Bu durumun bölge insanında yönetime karşı memnuniyete yol açtığını tahmin etmek zor olmayacaktır.

²⁹ Taberî, *Târîh*, 7/177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/238; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/430.

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 85. Cürcânî es-Sulî, Ferganalı Benî Bâcûr/Bayçur ile Benî İhşîd, Uşrusanalı Afşîn, Semerkandî et-Türkişî ve Huttalanî el-Bîkiyye aileleri Emevî ve Abbâsî devletlerinin hizmetine giren ilk Türk asilzâdeleridir. bk. A. Zeki Velidi Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş*, (Cild I, *En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar*) (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 174.

³¹ Taberî, *Târîh*, 7/177; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/238; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/429.

³² Enver Konukçu, "Bir Akhun Prensi Tarhan Nîzek", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/305-306.

³³ Taberî, *Târîh*, 7/178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/239; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Bağdâdî Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 11/131; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/431.

³⁴ Tuğşâde, Buhara'nın fethinin ardından Kuteybe tarafından Buhâr-Hudât (Buhara yerel hükümdarı) atanmıştı (91/710). bk. Taberî, *Târîh*, 6/461-464; Narşahî, *Târîhu Buḥârâ*, 24; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 4/553-554.

³⁵ Narşahî, *Târîhu Buḥârâ*, 93.

³⁶ Narşahî, *Târîhu Buḥârâ*, 94.

³⁷ Nahide Bozkurt, "Nasr b. Seyyâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/415.

3. Abbâsî İhtilâline Engel Olamamasının Nedenleri

Nasr b. Seyyâr'ın valisi olduğu topraklarda Abbâsî ihtilâlini niçin engelleyemediği sorgulandığında her şeyden önce onun, yaklaşık 32 yıl süren (100/718-132/750) ihtilâl hareketinin son 10 yılında bu göreve getirildiğini belirtmek gerekir. Bir başka deyişle vali olarak atandığı 121/738 tarihine kadar Abbâsî dâîleri yaklaşık 22 yıldır Horasan bölgesinde zaten başarılı bir propaganda faaliyeti yürütmekteydi.

Emevîler Devleti'nde yaşanan iç karışıklıklar dolaylı olarak Nasr'ın başarısına da yansımıştır. İfrikiye'de (Tunus) baş gösteren büyük Berberî isyanı (122/740)³⁸ sonrası Mağrib'e (Fas) kadar olan topraklarda hâkimiyetin büyük ölçüde kaybedilmesi³⁹ ve buna bağlı olarak Endülüs ile fiziki bağın neredeyse kesilmesi, son Emevî Halifesi II. Mervân b. Muhammed'in iç mücadeleler neticesi Şam bölgesi kabilelerini karşısına alma pahasına hilafet makamını ele geçirmesi (126/744-131/749),⁴⁰ Şam ve Irak bölgelerinde toplumu ve devleti derinden sarsan veba salgınlarının baş göstermesi,⁴¹ eyalet valileri arasındaki çekişmeler,⁴² Horasan'da yaşayan ve öteden beri Emevî iktidarına karşı mesafeli duran (Yemenli) kabilelerin Abbâsî ihtilâl hareketine uzunca bir süre yardım etmeleri⁴³ gibi menfi durumlar devleti son derece yıpratmıştı. Devleti yıkan bu ihtilâlin eşine az rastlanır bir maharetle yaklaşık 30 sene (100/718-129/747) boyunca neredeyse gizli yürütülmesi de Nasr'ın âdeta elini kolunu bağlamıştır.

İhtilâl karşısında zayıf kalmasının bir diğer nedeni ise koltuğu için vermek zorunda kaldığı mücadelelerdir. (II.) Velîd b. Yezîd b. Abdilmelik halife olduğunda (125/743) Nasr'ın Horasan valiliğini onadıysa da Irak Genel Valisi Yûsuf b. Ömer, II. Velîd'e yüklü bir miktar ödeme yaparak Horasan valiliğini âdeta satın aldı. Böylece Horasan valisi olan Yûsuf, Nasr'a Irak'a dönmesini ve gelirken yanında çeşitli hediyeler ve mallar getirmesini emretti. Bunun üzerine Nasr, Irak'a doğru hareket etti. Fakat yolda Halife II. Velîd'in öldüğü haberini aldı. Yûsuf b. Ömer ise makamını terk ederek kaçmıştı. Bunun üzerine Irak'a gitmekten vazgeçti ve Merv'e dönerek görevine devam etti.⁴⁴ Halife seçilen (III.) Yezîd b. Velîd b. Abdilmelik

³⁸ Taberî, *Târîh*, 4/254-255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 3/92-93.

³⁹ İfrikiye'deki birlikler çıkan Berberî isyanını bastıramayınca Şam valisi Külsûm b. İyâz kırk bin kişilik bir orduyla bölgeye gönderildi. Fakat o ve ordusunun büyük kısmı kılıçtan geçirildi. Kalan on bin Şam askeri güçlülükle Endülüs'e geçebildi. bk. Taberî, *Târîh*, 7/191; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/193, 249; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 24/61; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/177.

⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 369; Belâzürî, *Ensâb*, 9/217-225; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdırabbih, *el-İkdi'l-ferid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404/1983), 5/208-211; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve aḥbâru'l-hulefâ' li ibni Hibbân*, thk. Hafız Seyyid Aziz Bey (Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 1417/1997), 2/569-570; Taberî, *Târîh*, 7/295-302.

⁴¹ Ahmed el-Adevî, *et-Ta'ûn fi'l-âşri'l-Ümevî: Şafahâtün mechûletün min târihi'l-Hilâfeti'l-Ümeviyye* (Katar: el-Merkezü'l-Arabî li'l-Ebhâs ve Dirâseti's-Siyâsât, 2018), 104-105.

⁴² Irak genel valisi Yûsuf b. Ömer es-Sakaffî'nin Horasan Valisi Nasr b. Seyyâr'ı azletme çabası için bk. Taberî, *Târîh*, 7/192; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/225.

⁴³ Abbâsî dâîleri, Yemenlilere (Ezd ve Rebî'a kabilelerine) yakın duracak, fakat Emevî yanlısı Mudar kabilesi mensuplarına yaklaşmayacaklardı. bk. *Aḥbâr*, 204.

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, 7/226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/269-270; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/130.

ise Mansûr b. Cumhûr'u Irak ve Horasan valisi olarak atadı (126/744). Fakat Nasr, koltuğunu bırakmayı reddetti. Mansûr kardeşi Manzûr'u Horasan'a vali atadıysa da Nasr, topraklarını onlara karşı korumayı bildi.⁴⁵ Yaşanan bu iç mücadeleler doğal olarak Horasan bölgesinde Abbâsî hareketi lehine sonuçlar vermiş olmalıdır.

Nasr'ın Horasan'da çıkan isyanlarla uğraşmak zorunda kalması kuşkusuz ihtilâlcilere önemli bir alan açmıştır. Cüdey' b. Ali el-Ezdî el-Ma'nî el-Kirmânî, bölgede sorun çıkaran isimlerden sadece birisidir.⁴⁶ Cüdey', Nasr'ın birliklerini defalarca mağlup edince ihtilâlin Horasan baş dâfisi Ebû Müslim, taraftarlarına istedikleri şeyin (zaferin) yaklaştığını müjdelemiştir.⁴⁷

Nasr, Cüdey' el-Kirmânî tehlikesi belirlediğinde, on iki yıldır Türk topraklarında Emevî muhalifi olarak yaşayan Hâris b. Süreyc'in Horasan'a dönmesi için Halife III. Yezîd'e haber göndererek onun adına emân almıştır (126/743-744). Çünkü Hâris, Türkleri de yanına alarak o sırada Cüdey' el-Kirmânî ile mücadele eden Nasr'ın üzerine her an yürüyebilirdi (127/745).⁴⁸ Anlaşılabacağı üzere gayrimüslim Türkler, Emevî muhaliflerini sıklıkla destekleyen önemli bir tehditti.

Horasan'ın başkenti Merv'deki Rebî'a ve Yemenli kabilelerin Abbâsî hareketini desteklemeleri de Nasr'ı zor durumda bırakmıştır. Ancak onların bu tutumları biraz da Nasr ile alakalıdır. Zira onun, akrabaları olan Mudarlıları, Rebî'a ve Yemenlilere tercih ettiği; bu bağlamda Horasan dahilinde Mudar menşeli Benû Kinâne, Benû Esed, Temîm ve diğer kabilelerden uygun gördüğü kişileri çeşitli görevlere getirirken Rebî'a ve Yemenlilere değer vermediği kaynaklarda geçmektedir. Doğal olarak bu durum zamanla onlara ağır gelmiş⁴⁹ ve ihtilâl sürecinde Emevîler aleyhine tavır almalarına yol açmıştır.

Shaban'ın tespitine göre Horasan'daki bazı kesimler Ebû Müslim'e arka çıkmışlarsa da ihtilâl için ana desteği Merv'de meskûn Emevî muhalifi Arap kabileler vermiştir. Zira Emevîler bu kabilelere gerekli hakları tanımamış, üstelik onları idaresini dihanlara tevdi etmiştir. Bu nedenle bir anlamda fetih topraklarındaki halklardan bile daha kötü muamele gördükleri söylenebilir. Nasr şikâyet konusu bazı hususları düzeltmeye çalışmışsa da bu çaba onları Emevî yönetimiyle uzlaştırmak için yeterli olmamıştır. Netice itibarıyla Merv'in yerleşik Arapları Emevî iktidarını tamamen ortadan kaldırıp Peygamber ailesinden gelen bir hanedanın işbaşına geçebilmesi için Ebû Müslim'e gerekli desteği sağlamışlardır.⁵⁰

⁴⁵ Taberî, *Târîh*, 7/277; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/297-298; el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar fi târîhi'l-beşer* (Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1325/1906), 1/206; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/495; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Maarrî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/188-189; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/137.

⁴⁶ Nasr'ın Kirmânî ile olan mücadelesi için bk. Taberî, *Târîh*, 7/287-293; İbn A'sem, *Fütûh*, 7/310-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/303-307; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/497-501.

⁴⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, 7/316.

⁴⁸ Taberî, *Târîh*, 7/293-294; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/307-308; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 21/510.

⁴⁹ İbn A'sem, *Fütûh*, 7/309-310.

⁵⁰ Muhammad Abd al-Hayy Muhammad Shaban, *The Abbasid Revolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 156.

Bu şartlar altında Horasan bölgesinde ihtilâlin açık propaganda safhası başlamıştır. Dolayısıyla ihtilâlin Nasr b. Seyyâr ile keşişen bu periyoduna ana hatlarıyla değinilecektir.

Abbâsî ihtilâlinin açık davet döneminde hareketin başındaki isim İmam İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas,⁵¹ Horasan baş dâisi ise Ebû Müslim el-Horasânî'dir (Abdurrahman b. Müslim).⁵² Ebû Müslim el-Horasânî ihtilâl için yaptıklarıyla tarihte isminden sıklıkla söz ettiren birisidir. Taşındığı üstün liderlik vasfının yanı sıra siyasi, askerî ve sosyal alanda sergilediği performansın, Nasr'ın başarısız olmasında birinci derecede etkili olduğunu söylemek gerekir. İmam İbrahim, onu Horasan'a tam yetkiyle emîr olarak gönderdi ve kendisine itaat edilmesini emretti. Ancak başta Süleyman b. Kesîr olmak üzere ihtilâlin Horasan'daki üst düzey isimleri bunu kabullenmek istemedi. Ebû Müslim de bunun üzerine İmam İbrahim'in yanına döndü. Fakat İmam kararlılık gösterdi ve onu "Sen, bizden; Ehl-i Beyt'ten birisin!" şeklinde taltif ederek, bazı önemli tavsiyelerle tekrar Horasan'a görevlendirdi (128/746).⁵³ Böylece o, Horasan baş dâisi olarak faaliyetlerine başladı.

Ebû Müslim göreve getirildikten sonra Emevîlerle çok yönlü bir mücadele yürütmüştür. Mesela, isyan çıkardığı gerekçesiyle Hz. Hüseyin'in torunu Yahya b. Zeyd'in Horasan'da Vali Nasr b. Seyyâr'ın gönderdiği ordu tarafından öldürülmesi (125/743)⁵⁴ hadisesi Ebû Müslim tarafından propaganda aracı kılınmış, Horasan'daki Ali taraftarları bu nedenle kendisine destek vermişlerdir.⁵⁵ Ali taraftarlarının bu desteği ise ihtilâl sürecinde Nasr'ın elini zayıflatan önemli nedenler arasında zikredilebilir.

129/747 yılına gelindiğinde İmam İbrahim'in Ebû Müslim'i bilgi vermesi için yanına çağırdığı görülür. Kûmis'e ulaştığında İmam'dan, bundan böyle daveti açıktan yapmasını emreden bir mektup aldı. Yine mektupta Kahtabe b. Şebîb ve beraberindekileri hac bahanesiyle kendisine göndermesi isteniyordu. O, istenilenleri yaptıktan sonra Horasan'a döndü. Ramazan ayının ilk gününde Merv'e ulaştı ve İmam İbrahim'den gelen mektubu Süleyman b. Kesîr'e teslim etti. Mektupta "Bundan böyle daveti açığa vur ve erteleme! Artık zamanı geldi." yazıyordu. Bunun üzerine Süleyman ve çevresindekiler Ebû Müslim'i insanlara "Ehli Beyt'ten bir adam" diye tanıttılar ve Abbasoğullarına itaate davet ettiler. Ebû Müslim, Sefzenc'e geldi ve buradan bazı yerlere davetçiler göndererek davasını insanlara ulaştırdı. Halk arasında "Hâşimî soyundan bir adam geldi." söylentisi yayıldı. Çeşitli yerlerden gelenler kendisine katıldı. Böylece o, halk arasındaki gücünü arttırdı ve pekiştirdi.⁵⁶

⁵¹ Babasının vasiyeti için bk. *Ahbâr*, 237-238; Taberî, *Târîh*, 7/227; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3/173; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/243; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11/200, 456; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/166.

⁵² Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/254-258.

⁵³ Taberî, *Târîh*, 7/344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/347-348; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/18-19; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/128.

⁵⁴ *Ahbâr*, 167; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 5/325; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.), 483-484; Belâzürî, *Ensâb*, 3/260; Taberî, *Târîh*, 7/229-230; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts), 6/52-53.

⁵⁵ Shaban, *The Abbasid Revolution*, 157.

⁵⁶ Taberî, *Târîh*, 7/353-355; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3/260-262; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/356-357; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/19-20; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/146-147.

Nasr b. Seyyâr ile Abbâsîler arasındaki silahlı mücadele İmam İbrahim b. Muhammed'in açık davet ve itaat emri içeren mezkûr mektubu ile başlamıştır. Ebû Müslim, İmam İbrahim'in emriyle açıktan propagandaya başladığında Nasr, Cüdey' el-Kirmânî ile Merv hâkimiyeti için savaş hâlindeydi. Ebû Müslim'e karşı etkili bir adım atmadığından durumu Halife II. Mervân'a bildirdi fakat herhangi bir yanıt alamadı. Bu kez Irak Genel Valisi Yezîd b. Ömer el-Hübeyre'ye bir mektup gönderdi. Mektubunda kendisinin Cüdey' el-Kirmânî ile savaş hâlinde olduğunu, Horasan'da kimliği belirsiz hakir kişilerin zuhur ettiğini, Abbasoğlu taraftarlarından bir grubun ise bunlara katıldığını yazdı ve "Allah aşkına, Horasan diyarımı ihmal etme; zira işler artık Ümeyyeoğullarının kontrolünden çıktı." şeklinde ricada bulundu. Ancak İbn Hübeyre bu mektuba iltifat etmemiş, Horasanla ilgilenmediğini ve Irak'ı elinde tutma dışında herhangi bir şeyin umurunda olmadığını söylemiştir.⁵⁷

Ebû Müslim, Nasr b. Seyyâr'ın yardım alamadığını görünce isyanı ileri boyutlara taşımaya karar verdi. Mâhuvân'da karargâhını kurduktan sonra Muhriz b. İbrahim'e Cîrinc'te bir hendek kazmasını ve taraftarlarını buraya toplamasını emretti. Böylelikle o, Nasr'ın Merv er-Rûz, Belh ve Tohâristân bölgelerinden gelen ikmal hatlarını kesti ve Horasan'da Abbâsî hâkimiyetini pekiştirdi.⁵⁸

Ebû Müslim, Nasr'ın Merv hâkimiyeti için Cüdey' el-Kirmânî ve Şeybân ile savaştığı bir sırada Sefizenc'te iki gece kaldıktan sonra Horasan dâîlerinin önemli ismi Süleyman b. Kesîr'in yanına gitti. İmam İbrahim'in emri doğrultusunda ramazanın beşinci gecesi ya da bitimine beş gün kala onun gönderdiği Zıll (Gölge) ve Sehâb (Bulut) isimli iki sancağı açtı. Cihada izin veren Hacc sûresi 39. ayetini okuduktan sonra Süleyman b. Kesîr, Süleyman'ın kardeşleri, köleleri ve Sefizenc köyünde daveti kabul edenlerle birlikte siyahlar giyindi. Ebû Müslim'in yanına Sekâdüm (Tekâdüm) ahalisi ve Hürmüzferre halkından daveti kabul eden gruplar geldi. Bunlar Ebû Müslim'in komutasında Sefizenc'e girerek kalenin kapılarını ve geçitleri dış dünyaya kapattılar. Ramazan Bayramı günü geldiğinde bayram namazını Emevîlerden farklı (hutbeden önce, ezansız-kametsiz ve tekbir sayıları farklı) kıldırmasını Süleyman b. Kesîr'e emretti. Ebû Müslim buradan Nasr'a, Fâtır sûresi 42-43. ayetleri üzerinden ağır bir mektup yazdı. Öyle ki Nasr, "Bu yanıtı olmayan bir mektuptur." dedi ve kölesi Yezîd'i askerî bir birliğin başında Ebû Müslim'in üzerine gönderdi. O da Mâlik el-Heysem'i harp için sevk etti. Yezîd yapılan savaşta yaralanarak mağlup oldu ve esir düştü. Bu süreçte kendisine iyi davranıldı. Nasr'ın yanına döndüğünde ise Ebû Müslim ile adamlarını övücü sözler söyledi ve onların başarılı olacağına kanaat getirdiğini dillendirdi. Bu, Abbâsî taraftarları ile Emevîler arasındaki ilk savaştır (129/747).⁵⁹

Nasr - Ebû Müslim mücadelesinde Merv'in stratejik önemi ortaya çıkmaktadır. Zira Nasr, Merv'i kaybettikten sonra Horasan bölgesiyle yakın havzasındaki bölge ve şehirler savaş ya da sulh yoluyla kısa sürede Abbâsîlere itaat etmek durumunda kalmıştır.

Ebû Müslim ilk zaferinin ardından Merv hâkimiyeti için Nasr b. Seyyâr ile savaş hâlinde

⁵⁷ İbn A'sem, *Fütûh*, 7/317-318.

⁵⁸ *Ah̄bâr*, 279; Taberî, *Târîh*, 7/358; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3/265-266; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/370.

⁵⁹ *Ah̄bâr*, 303-304; Taberî, *Târîh*, 7/353-359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/358-361; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 11/378-382; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/19-21; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/146.

olan Cüdey' el-Kirmânî'ye "seninleyim" mesajı göndermiş böylece Nasr'a karşı ortak bir cephe açılmıştır. Nasr, Merv halkına ve aynı görüşe sahip olduğuna inandığı bazı kimselere mektuplar yazarak kendisine yardım etmelerini ve yanında yer almalarını istedi. Ancak çağrısına cevap alamadı. O da, Cüdey' el-Kirmânî'yi görüşmeler esnasında Hâris b. Süreyc'e öldürtmeyi başardı. Bu durum onu ve adamlarını Ebû Müslim'e karşı daha da cesaretlendirdi. Babası Cüdey'in intikamı için Ebû Müslim'in ordusuyla birlikte harekete geçen Ali b. Cüdey' el-Kirmânî yapılan savaşta Nasr b. Seyyâr'ın oğlu Temîm'i öldürerek⁶⁰ ordusuna büyük zaiyat verirdi. Ertesi gün iki taraf erken saatlerde tekrar savaşa başladı ve şiddetli bir çatışma yaşandı. Nasr b. Seyyâr ağır yaralar aldı ve adamlarından bir grup öldürüldü. Bundan sonra Nasr'ın kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı ve bir daha da toparlanamadı. Horasan halkı Ebû Müslim'e daha fazla yöneldi, ona bağlılığını bildirdi ve mallarını onun emrine verdi. Ona karşı koyacak gücü olmadığını anlayan Nasr savaşı durdurdu, Merv'e girdi ve evine çekildi. Ebû Müslim ona elçiler gönderip görüşme talebinde bulundu. Ancak elçilerden Lâhiz b. Kurayz, Nasr'a okuduğu bir ayetle öldürüleceğini ima yollu belirtince Nasr gece vakti Merv'i terk ederek köleleri, çocukları ve Benî Temîm'den beraberinde olanlarla Nişabur'a gitti. Ebû Müslim yaptığı hata sebebiyle Lâhiz'i öldürttü. Nasr'ın evi yağmalandı ve yakıldı. Artık bütün Horasan'a hâkim olan Ebû Müslim gerektiği kadar memur atadı ve vergi toplamaya başladı (130/748).⁶¹

Ebû Müslim'in Merv'i ele geçirmesiyle alakalı farklı rivayetler de vardır. Buna göre o, bir dizi askerî faaliyetin ardından Merv'e girebilmiştir (130/748). Fakat bunun kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Merv'deki Arap kabileleri kendisiyle savaşmak üzere Nasr ile anlaşmaya varmıştı. Olaylar Nasr lehine gelişmekte iken Ali b. Cüdey' el-Kirmânî, Horasan'ın önemli dâîilerinden Süleyman b. Kesîr'in kışkırtması sonucu Nasr ile ittifak yapmaktan vazgeçti ve böylece Merv'deki Ebû Müslim aleyhtarı Arap kabileleri ittifakı bozulmuş oldu. Ebû Müslim ise Ali el-Kirmânî'ye elçi göndererek onu taltif etti ve Nasr'a karşı birlikte hareket etmeleri teklifinde bulundu. Daha sonra Yemenli ve Mudarlı elçilerle bir toplantı tertip ederek Nasr'a karşı Ali'nin yanında olduklarını ilan ettirmeyi başardı. Temkinli birisi olduğu anlaşılan Ebû Müslim, Nasr ile Ali savaşa başladıktan sonra kontrollü bir şekilde Merv'e girdi ve vali konağına yerleşti. Ardından iki tarafa haber göndererek savaşı durdurmalarını ve askerleriyle birlikte şehri terk etmelerini istedi. Şehre girerken kendisini iyi bir şekilde karşılayan Mervlilerden beyat alınmasını emretti.⁶² Ardından Nasr'a elçi göndererek beyat etmesini teklif etti. Yemen, Rebî'a ve diğer Arap kabileleri mensubu pek çok kişinin Ebû Müslim'i desteklediğini gören Nasr zaman kazanmak için beyat edeceğini söyledi, bu sırada da kaçmak için plan yaptı. Ebû Müslim ertesi gün ordusunu savaş düzenine soktu ve elçisi Lâhiz b. Kurayz'ı tekrar Nasr'a gönderdi. Lâhiz, ona Kasas sûresi 20. ayetini okuyunca Ebû Müslim'in kendisini öldüreceğini anladı ve gece olduğunda oğlu ve yakın adamlarıyla birlikte kaçmayı başardı. Arkasında bıraktığı bazı komutanları, iki oğlu, kâtibi ve

⁶⁰ Temîm b. Nasr'ın, Ebû Müslim'in meşhur komutanı Kahtabe tarafından öldürüldüğü de rivayet edilmektedir. bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mehnâ (Beyrut: Şeriketi'l-A'lemî, 1431/2010), 2/275; Taberî, *Târîh*, 7/388-392; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/385-388.

⁶¹ Ya'kûbî, *Târîh*, 2/272, 274; Taberî, *Târîh*, 7/377-385; İbn A'sem, *Fütûh*, 7/319-323.

⁶² Belâzürî, *Ensâb*, 4/130; Taberî, *Târîh*, 7/377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, 5/378-380; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/21.

karısı ise demir bukağı vurularak esir alındı. Ebû Müslim, Nasr'a ima yollu kaçmasını söylenen Lâhiz'i öldürttü. Nasr'ın esir düşen yirmi dört adamı da yapılan istişare sonucu aynı kaderi paylaştı.⁶³

Mervî'i terk eden Nasr sırasıyla Serahs, Tûs ve Nîşâbur'a giderek buralarda bir süre ikamet etti.⁶⁴ Rey ile Horasan arasında bulunduğu sırada Halife II. Mervân'a bir mektup yazmış, mektubunda Horasan'dan ayrıldığını ve kendisini rahatsız eden bu durumun büyüyecek bütün ülkeyi saracağını belirtmiştir.⁶⁵

Ebû Müslim, İmam İbrahim'in yanından onun verdiği sancakla dönen Kahtabe'ye, İmam'ın emriyle merkez ordu komutanlığını ve tayin-azil yetkisini devretti. Orduya yazdığı emirnâme ile de Kahtabe'ye itaat edilmesini emretti (130/748).⁶⁶ Ancak sonraki gelişmelere bakıldığında Kahtabe'nin Ebû Müslim'in altında bir mevkide olduğu ve onun emirlerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Zira Ebû Müslim'in Merv'e tam anlamıyla hâkim olduktan sonra Horasan şehirlerine ve Tohâristan'a âmiller/valiler atadığı ve bu bağlamda Mâverâünnehir'in önemli şehirlerinden Semerkand'a Sibâ' b. Nu'mân el-Ezdî'yi vali olarak görevlendirdiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁷ Horasan'ın Emevî kontrolünden çıkması Mâverâünnehir'in Abbâsî hâkimiyetine girmesi anlamına geldiği için bu tarihte Semerkand'a bir ihtilâl valisi atanması mümkün gözükmemektedir. Ebû Müslim'in diğer Mâverâünnehir şehirlerine görevlendirme yaptığı ise bilinmemektedir.

Halife ve Irak Genel Valisinden talep ettiği yardımı zamanında alamaması, yardıma gelen Şamlı askerlerin ise Abbâsî ordusu tarafından büyük oranda ortadan kaldırılması Nasr'ı başarısız kılan askerî nedenler arasında zikredilebilir. Nitekim Ebû Müslim karşısında iyice çaresiz kalan Nasr, Irak Valisi Yezîd b. Ömer el-Hübeyre'ye yardım göndermesi için yazmaya başladı. O ise oyalayıcı cevaplar veriyordu. Fakat Horasan'da gün geçtikçe zayıfladığını, Ebû Müslim'in ise güçlendiğini gördüğünde bu kez Halife II. Mervân ile doğrudan yazışmaya başladı. II. Mervân bu sırada Cezîre ve diğer bölgelerde Hâricîlerle kıyasıya mücadele ediyordu. Uzun süren yazışmalarda halifeye içinde bulunduğu durum, Ebû Müslim ve taraftarlarının faaliyetleri, artan güç ve nüfuzları hakkında güncel bilgiler verdi. Ayrıca Ebû Müslim'in, halkı İmam İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a beyate çağırdığını belirterek ihtilâl liderinin ismini halifeye bildirmiş oldu. Yine Ebû Müslim'in davetinin etkisini arttırdığını, hatta Yemenlilerin ve Benû Rebî'a'nın ona meylettğini anlattı. Bir süre sonra halifeye bir mektup daha gönderdi. Bu mektupta, karşılaştıkları kimselerin hedefleri sadece Horasan olsa güçlerinin kolayca kırılacağını; ancak asıl amaçlarının Müslümanların bütün topraklarında hâkimiyet kurmak olduğunu bildirdi. İnsanları en çok teşvik ettikleri hususun Emevîlere karşı Muhammed ailesinin intikamını almak olduğunu, bunu sohbetlerinde zikrettiklerini ve namazlardan sonra bunun için dua ettiklerini belirtti. Halife cevabi

⁶³ Taberî, *Târîh*, 7/384; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/381-382; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/23-24.

⁶⁴ Taberî, *Târîh*, 7/385; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/381-382; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/24.

⁶⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasen Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005), 3/203.

⁶⁶ Taberî, *Târîh*, 7/388; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/277; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/385; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar*, 1/209; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/26; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 1/180.

⁶⁷ Taberî, *Târîh*, 7/389; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/386; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/26.

mektubunda ona “Şahit, olmayanın göremediğini görür; bu nedenle, sorunu kökünden hal-let!” dedi. Fakat durumun ciddiyetini daha iyi anlamış olmalı ki hemen ardından Irak Valisi İbn Hübeyre’ye Nasr’a yardım etmesi için bir mektup yazdı. Ancak İbn Hübeyre bu konuda hiçbir adım atmayınca üst üste yazarak onu cezalandırmakla tehdit etti. Nihayet o, Âmir b. Dıbârâ ile Nebâte b. Hanzala’yı bir orduyla yardıma gönderdi. Fakat bu ordu yolda kimliği belirsiz fitneci bir toplulukla uğraşmak zorunda kaldı. Nasr bu yardımı beklerken -Mudar kabilesi mensupları hariç- Horasan halkı onun aleyhine dönmüştü. Bu sırada Ebû Müslim, ihtilâl lideri İmam İbrahim’den aldığı bir mektup üzerine Ali el-Kirmânî’yi ikna ederek Nasr aleyhine onunla ittifak kurmayı başardı. Gelişmeler üzerine Nasr’ın ordusundaki Yemen, Reb’â ve Mudar kabilesi ileri gelenleri Ebû Müslim’in safına geçerek ona beyat ettiler (130/748).⁶⁸ Ya’kübî, rivayette geçen “...yolda kimliği belirsiz fitneci bir topluluk” kısmına açıklama getirmiştir. Buna göre Kahtabe, 131 yılı Muharrem’inde Cürcân’dan ayrıldı ve Hemedan’a ulaştı. Burada Şam’dan gelen kırk bin kişilik ordunun komutanı olan Âmir b. Dıbârâ el-Merrî ile karşılaştı. Kahtabe, Ehl-i Beyt’e (Muhammed ailesine) beyat etmesi için bir elçi gönderdi. İbn Dıbârâ bu teklifi sert bir şekilde geri çevirince savaş başladı. Nihayet o ve Emevî ordusunun çoğu öldürüldü (131/748).⁶⁹

Nasr ve oğlu Temîm’i ortadan kaldırmak isteyen Ebû Müslim, Kâsım b. Mücâşî’yi Nasr’ın sığındığı Nîşâbur’a gönderdi. Kahtabe’ye de mektup yazarak Nasr’ın oğlu Temîm ile savaşmasını emretti. Ardından bunun için kendisine on bin kişilik bir ek kuvvet yönlendirdi. Kahtabe, çarpışma öncesinde Temîm’i beyate çağırıyordu. Temîm ve adamları bunu kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu. Savaşı kaybeden Temîm ve askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü, malları yağmalandı. Oğlunun haberi Nîşâbur’da bulunan Nasr’a ulaşmıştı. Kahtabe vakit kaybetmeden Nîşâbur üzerine yürüdü. Bunun üzerine Nasr, Kûmis’e geçti. Fakat adamları kendisini (büyük oranda) terk etmişti. Nasr, Cürcân Valisi Nübâte b. Hanzala’ya sığındı. Nübâte, Irak Genel Valisi Yezîd b. Ömer b. Hübeyre tarafından Şamlı askerlerden oluşan bir ordu ile Nasr’a yardım amaçlı gönderilmişti. Kahtabe sorunsuz bir şekilde Nîşâbur’a girdi. Ardından Nübâte’nin üzerine yürüdü, ordusunu mağlup etti ve kendisini öldürdü (130/748).⁷⁰

Nasr için durumun her geçen gün daha da kötüye gittiği rivayetlerden anlaşılmaktadır. Nübâte, Kahtabe tarafından öldürülünce Nasr, Bezeş’ten ayrılarak Huvâru’r-Rey’e geçti. Kahtabe ise oğlu Hasan’ı öncü olarak Kûmis’e gönderdi (131/748). Hasan, Kûmis’e yaklaştığında komutanlarından Ebû Kâmil taraf değiştirdi ve Nasr’a düşmanın yerini bildirdi. Nasr’ın birliği baskın verdi ve onları kaçmak zorunda bıraktı. Nasr, ele geçirilen ganimeti Irak Valisi İbn Hübeyre’ye göndermek üzere yola çıkardıysa da Rey yolunda pusuda bekleyen Atîf/İbn Ğatîf (İbn Hübeyre tarafından Nasr’a destek için gönderilen üç bin kişilik kuvvetin başındaki komutan) Nasr’ın mektubuna ve ganimetlere el koydu ve bunları İbn Hübeyre’ye kendisi gönderdi. Bu durum yaşlı valiyi son derece öfkelenirdi. Atîf, Rey’e girerek buraya yerleşti fakat Nasr’ın yanına gitmedi. Rey’de iki gün kaldıktan sonra hastalanan

⁶⁸ *Aḥbâr*, 304-307; Belâzürî, *Ensâb*, 4/129-130; Ya’kübî, *Târîḥ*, 2/270-273; Taberî, *Târîḥ*, 7/369-370, 403; Mes’ûdî, *Mürûc*, 3/200-202.

⁶⁹ Ya’kübî, *Târîḥ*, 2/275.

⁷⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 9/314; Ya’kübî, *Târîḥ*, 2/275; Taberî, *Târîḥ*, 7/388-392; İbn Miskeveyh, *Tecâribü’l-ümem*, 3/294-295; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/277; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/385-388.

Nasr ise buradan taşınarak çıkarıldı. Amacı Irak'a gitmekti. Fakat Rey'den henüz dokuz fersah (yaklaşık 54 kilometre) uzaklaşmıştı ki Sâve yakınlarında, Hemedan'a yakın bir yer olan Fustâne'de vefat etti ve buraya defnedildi. Öldüğünde 85 yaşındaydı (131 Rebû'l-Evvel 12/9 Kasım 748).⁷¹

Özetle, Ebû Müslim ile dâîlerinin Horasan'daki etkin çalışmaları ve faaliyetleri, Horasan halkının ve bilhassa bölgenin başkenti statüsündeki Merv ve çevresinde meskûn Arap kabilelerinin Abbâsî hareketine fiilî destek vermeleri, halife ve Irak eyalet valisinden zamanında yardım alamaması, yardıma gelenlerin ya Abbâsî kuvvetleri karşısında mağlup olması ya da Nasr'ın başarısını kendine mâl etmeye çalışması Nasr'ı son derece çaresiz bırakmış; bütün bilgi, tecrübe ve çabasına rağmen ihtilâlcilere mani olamamıştır.

4. Mâverâünnehir Halkının Abbâsî İhtilâliyle İlişkisi

Abbâsî ihtilâline dair rivayetler incelendiğinde ihtilâlin baş mimarı Muhammed b. Ali'nin hedef kitle olarak Mâverâünnehir halkını gündeme almadığı varsayılabilir. Nitekim Irak ve Horasan'a görevlendirdiği Abbâsî dâîlerinin nisbe⁷² ve görev yerlerine bakıldığında⁷³ bu çekirdek kadrodan hiçbirisinin Mâverâünnehir bölgesinden olmadığı ve bu bölgeye yönelik doğrudan bir faaliyet yürütmediği görülecektir. Bu noktada sadece bölgenin dinî ve kültürel merkezlerinden Buhara şehri ve Soğd kesimi ihtilâlle belli oranda ilişkilendirilebilir.

Aḥbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye'de bazı dâîlerin savaşmak ve taraftarlarını savunmak üzere Horasan ve civarındaki birtakım yerlere gittikleri kaydedilmektedir. Onlardan Nadr b. Subh bu gayeyle Merverrûz'a yönelmiş, öncesinde ise Alâ b. Hureys buraya gelmiştir. İhtilâl ekibi Nadr'ın Şenfîr'de karargâh kurmasını ve buranın etrafında yer alan ve daha önce davet için bulunduğu Hârizm, Âmül, Buhara ve Soğd topraklarına gitmesini kararlaştırmıştır.⁷⁴ Rivayet dikkate alındığında Nadr'ın Mâverâünnehir'in en stratejik yerleri olan Buhara ve Soğd'a (muhtemelen Semerkand şehrine) propaganda amaçlı gittiği anlaşılmaktadır. Taberî ise Ebû Müslim el-Horasânî'nin 129/747 Ramazan'ında pek çok dâîyi çeşitli yerlere görevlendirdiğini; bu bağlamda Nadr b. Sabîh ve Şerîk b. İsâ'yı Âmül ve Buhara'ya gönderdiğini kaydeder.⁷⁵ Taberî rivayetinde Alâ b. Hureya ismi ve Soğd kelimesi geçmemektedir. Rivayette verilen 129/747 senesi Abbâsî ihtilâlinde açık davet döneminin başladığı tarihtir. Ebû Müslim Emevîlerle silahlı mücadele öncesinde yaptığı bu hamleyle nüfus, ekonomi ve kültürel açıdan Mâverâünnehir'in en stratejik yerleri olan Buhara ve Soğd topraklarındaki Emevî aleyhtarı kesimlerin desteğini sağlamayı hedeflemiş olmalıdır. Fakat bunun ihtilâlin

⁷¹ Belâzürî, *Ensâb*, 4/131; Ya'kübî, *Târîh*, 2/275; Taberî, *Târîh*, 7/403-404; İbn A'sem, *Fütûh*, 7/319-323; Mes'ûdî, *Mürûc*, 3/203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/395-396; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, 1/209; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 1/180.

⁷² Casim Avcı, "Nisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/142.

⁷³ *Aḥbâr*, 216-217; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, 465; Belâzürî, *Ensâb*, 4/115; Taberî, *Târîh*, 7/379-380; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 6/60; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/275-276; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/11; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/669; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 12/669.

⁷⁴ *Aḥbâr*, 278.

⁷⁵ Taberî, *Târîh*, 7/363.

başlamasından yaklaşık otuz yıl sonra yapılmış olması, ihtilâl teorisyenlerinin Mâverâünnehir halkını ihtilâlin merkezinde düşünmedikleri ve onlar üzerinden planlama yapmadıkları anlamına gelmektedir.

Kaynaklardan sadece *Aḥbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*'de geçtiğine göre Ebû Müslim, Ebû'r-Rebi' İbrahim b. Hasan el-Buharî'yi iki yüz adamla birlikte Kûmis'e göndermiş ve yol güvenliği almasını emretmiştir.⁷⁶ Ancak bu kişinin Buhara şehrine nispet edilmesinden hareketle emrindeki iki yüz askerin Buharalı olduğunu ya da Buhara şehrinden ihtilâle kitlesel bir destek verildiğini söylemek çok da mümkün değildir. Zira Nasr b. Seyyâr döneminde müspet uygulamalarından ötürü Mâverâünnehir halkının kendisinden memnun olduğu söylenebilir. Bu sebeple önceki valiler döneminde patlak veren ve Emevîlerin bölgedeki varlığını ciddi manada tehdit eden isyan hareketleri onun zamanında gerçekleşmemiştir. Bu rivayet doğru kabul edilse bile buradan hareketle en fazla Buharalı bazı fertlerin ya da küçük grupların ihtilâle -zayıf da olsa- bir bağlantısı olduğu varsayılabilir.

Buhara ya da Mâverâünnehir'in herhangi bir şehrinin Abbâsî ihtilâline açık destek verdiğine dair güçlü bir delilden bahsetmek bir yana; Buharalıların ihtilâlin hemen akabinde (133/751) Şifî lider Şerîk b. Şeyh el-Mehrî liderliğinde genç Abbâsî Devleti'ne karşı isyan ettikleri bir vakıadır. Nitekim Şerîk, "Biz size sadece adalet için beyat ettik, kan dökmek ve haksızlık yapmak için değil!" diyerek Buhara'da Abbâsîlere başkaldırmış ve halkı Alioğullarına beyate davet etmiştir. Bunun üzerine Araplardan ve mevâliden otuz binin üzerinde Buharalı ile şehrin valisi kendisine beyat etmiş, Hârizm ve Berzem valileri de bu isyana katılmıştır. Durumun bölgesel bir isyana dönüşmesinden endişe duyan Ebû Müslim el-Horasânî ise meşhur komutanlarından Ziyad b. Sâlih'i görevlendirmiş, Ziyad yaklaşık otuz yedi gün süren mücadele sonunda şehrin ileri gelenlerinden Kuteybe b. Tuğşâde'nin verdiği destek sayesinde bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırmış; Şerîk öldürülmüş, Buhara ise üç gün üç gece yakılmıştır. Direniş sürünce de pek çok Buharalı katledilmiştir.⁷⁷ Şerîk'in isyanı temellendirirken sarf ettiği sözler ihtilâlin üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen Abbâsîlerin bölge halkının tasvip etmediği bazı uygulamalarda bulduklarını akla getirmektedir.

Müstakil bir araştırma konusu olmakla birlikte bazı eserlerde Soğd,⁷⁸ Tohâristan ve Hârizm Türklerinin Ebû Müslim'in ihtilâl çağrısına büyük bir istekle katıldıkları kaynak belirtilmeden zikredilmiş,⁷⁹ bazılarında ise hatalı politikaları sebebiyle Emevîlere düşman olan Arap, Fars ve Türklerin ihtilâlin "bel kemiğini" oluşturdukları⁸⁰ iddia edilmiştir. Fakat temel kaynaklarda Horasan ve Mâverâünnehir'de meskûn Türk unsurun Abbâsî ihtilâlini

⁷⁶ *Aḥbâr*, 342.

⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, 4/171; Taberî, *Târîḫ*, 7/459; Narşahî, *Târîḫü Buḥârâ*, 95-97; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîḫ*, 6/74; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 3/343; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/448; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 12/18; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 22/60; İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber*, 3/224-225.

⁷⁸ Soğd, Mâverâünnehir'in coğrafi bir kısmıdır. bk. İstahrî, *el-Mesâlik*, 286, 288; İbn Havkal, *Şûretü'l-arz*, 2/459.

⁷⁹ Şemseddin Günaltay, "Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten* 6/23-24 (1942), 185.

⁸⁰ Aksu, "(İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e Gönderdiği Mektup Bağlamında) Abbâsî İhtilal Hareketinde Etnik Grupların Rolü", 58, 68-69.

güçlü bir şekilde desteklediği, ihtilâle yön verdiği, kaderini belirlediği gibi tarihe konu olabilecek nitelikte herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

Sonuç

Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde kırk yılı aşkın bir süre çeşitli devlet kademelelerinde görev alan Nasr b. Seyyâr, bu coğrafyayı her bakımdan en iyi tanıyan Emevî bürokratlarından birisidir. O, Horasan'a vali olarak atanmasının akabinde (121/739) Mâverâünnehir'deki Emevî siyasi varlığını tehdit eden birçok isyana doğrudan destek veren Türgiş Kağanlığına büyük bir darbe indirmiş ve böylece bölgede istikrarı sağlamıştır.

Mâverâünnehir halkının Horasan topraklarında çeyrek asırdan fazla süren Abbâsî ihtilâl hareketine güçlü bir destek vermediği anlaşılmaktadır. Belki de bölge insanı bu hareketi Adnânî-Kahtânî kabileler ya da Şiî-Emevî hizipler arası vuku bulan mutata bir siyasi mücadele olarak algılamış ve tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Nasr'ın müspet icraatlarının ve bilhassa mevâlî kesime tanıdığı hakların Mâverâünnehir halkının Emevîlere olan bağlılığını arttırdığı bu noktada söylenebilir. Zira kendisinden önce bölgede Emevî siyasi varlığını tehdit eden tehlikeli isyanlar çıktığı bilinmektedir.

Nasr'ın Horasan'da başarılı olup olmadığı ise tartışmalıdır. Demografik yapısı, dinî ve kültürel durumu, siyasi ve sosyal şartları itibariyle diğer bölgelerden farklılıklar arz eden Horasan'da fethinden itibaren var olan ve zaman geçtikçe artan bir Emevî muhalefeti olduğu bir gerçektir. Bu muhalefet, Emevîler Devleti'ni kuruluş felsefesinden temel ilke ve uygulamalarına kadar yanlış zeminde gördüğünden, kendi inanç ve paradigmasına uygun söylemler geliştiren ihtilâl hareketini destekleme noktasında zorlanmamıştır. Nasr'ın iletişime kapalı olan bu muhalif kesimi ikna etmesi ise mümkün olmamıştır.

Emevî siyasi aklının başta Merv olmak üzere Horasan'ın belli başlı yerlerine Adnânî ve Kahtânî kabileleri iskân etmesi bir süre sonra asabiye kaynaklı pek çok probleme yol açmıştır. Bu köklü sorunu çözemeyeceğini iyi bilen Nasr seleflerinden farklı davranmamış ve önemli makamlara mensubu olduğu Mudar kabilesinden atamalar yapmıştır. Abbâsî dâîleri ise bu durumu fırsat bilerek Rebî'a ve Yemen menşeli kabileleri kolaylıkla ikna etmişlerdir.

Horasan'da nüfusun asli unsurunu oluşturan Acemler, Arap karakteri ağır basan Emevîler Devleti'ne karşı kendilerine çeşitli hak ve özgürlükler vaat eden ve Ali taraftarı söylemlere sahip olan Abbâsî ihtilâlini desteklemişlerdir. Dolayısıyla Nasr, muhalif kabileler dışında bölge halkını da karşısında bulmuştur.

Horasan bölgesi başta Şiî ve Hâricî olmak üzere üst düzey pek çok Emevî muhalifinin sığındığı ve faaliyet gösterdiği topraklar olduğundan bu kesim doğal olarak Abbâsî hareketine çeşitli boyutlarda katkı sunmuştur. İhtilâlin mottosu olan "er-Rızâ min âli Muhammed" bilhassa Şiîleri doğrudan Nasr aleyhine birleştirmiştir.

Abbâsî dâîleri Emevîleri tenkit ederken; Peygamber ailesi (Hâşimoğulları) dururken hilafeti silah zoruyla gasp ettikleri, Alioğullarına bu yolda zulmettikleri, mevâlîden cizye ve haraç aldıkları, onlara dinin öngördüğü hakları tanımadıkları gibi devletin kuruluşundan itibaren var olan kronik sorunlara ve artarak devam eden iç ve dış meselelere çeyrek asrı

aşkın bir süre vurgu yapmışlardır. Nasr bunlardan mevâlî ile ilgili olanlarına çözüm getirerek Mâverâünnehir’de başarılı olmuşsa da yapısal problemler sebebiyle aynı başarıyı Horasan’da gösterememiştir.

Onun, Ebû Müslim ile mücadele ederken bir yandan da bazı halife, Irak genel valisi, dihan, âsi kabile reisi ve sabık devlet görevlileri ile de çeşitli boyutlarda problemler yaşadığını belirtmek gerekir. Bu da doğal olarak ihtilâl karşısındaki başarısını etkilemiştir.

Soğd, Tohâristan ve Hârizm Türklerinin Ebû Müslim’in davetini coşkulu bir şekilde kabul ettikleri ve Emevî düşmanı Arap, Fars ve Türklerin ihtilâlin ana omurgasını oluşturduğuna dair iddialar mevcuttur. Fakat Horasan ve Mâverâünnehir’de yaşayan Türk unsuru ihtilâlde doğrudan, somut ve güçlü bir şekilde ilişkilendirilmenin mümkün olmadığı kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Hülâsa, genel anlamda başarılı bir valilik dönemi geçiren Nasr b. Seyyâr, Emevî muhalifi güçlü kişi, grup ve kabilelerin yaşadığı Horasan bölgesinde yaklaşık 30 yıllık bir telkin ve ikna dönemi sonrası nitelik ve nicelik bakımından hatırı sayılır bir kitlenin desteğini alan ve silahlı mücadele dönemi Ebû Müslim el-Horasânî gibi karizmatik birisi tarafından yürütülen Abbâsî ihtilâline mâni olamamıştır. Bilge valinin engin tecrübesi, feraseti ve müspet uygulamalarıyla ihtilâlin başarıya ulaşmasını geciktirdiği ise bir gerçektir.

Kaynakça

- Aḥbâru'd-Devleti'l-Abbâsiyyeti ve fihi aḥbâru'l-Abbâs ve veledihî*. thk. Abdülcebbar el-Muttalibî – Abdülaziz ed-Dûrî. Beyrut: Dâru't-Talî'a, ts.
- el-Adevî, Ahmed. *et-Tâ'ûn fi'l-aşri'l-Ümevî: Şafahâtün mechûletün min târihi'l-Ḥilâfeti'l-Ümeviyye*. Katar: el-Merkezü'l-Arabî li'l-Ebhâs ve Dirâseti's-Siyâsât, 2018.
- Aksu, Ali. “(İmam İbrahim'in Ebû Müslim'e Gönderdiği Mektup Bağlamında) Abbâsî İhtilâl Hareketinde Etnik Grupların Rolü”. *İSTEM* 6/12 (2008), 53-70.
- Akyürek, Yunus. “Horasân Valisi Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî ile İlişkilendirilen Katliam Ve Zulüm İddiaları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018), 515-542. <https://doi.org/10.18505/cuid.417935>
- Akyürek, Yunus. “Emevîlerde Haccâc b. Yûsuf Döneminden İtibaren Mevâlîden Cizye Alınması ve Arka Planı”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 331-351. <https://doi.org/10.18505/cuid.543075>
- Avcı, Casim, “Nisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/142-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1408/1987.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bozkurt, Nahide. *Oluşum Sürecinde Abbâsî İhtilâli*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Bozkurt, Nahide. “Nasr b. Seyyâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/415-416. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1423/2002.
- Dûrî, Abdülaziz. “İslâm'ın İlk Yıllarında Horasan'da Vergi Sistemi”. çev. Halil İbrahim Hançabay. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (Aralık 2010), 211-223. <https://doi.org/10.17335/suifd.42257>
- Ebû'l-Fidâ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Ali. *el-Muhtaşar fi târihi'l-beşer*. 4 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, 1325/1906.
- Esin, Emel. *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Günaltay, Şemseddin. “Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü”. *Belleten* 6/23-24 (1942), 177-205.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr eş-Şeybânî. *Târîhu Ḥalîfe b. Ḥayyât*. thk. Ekrem Ziyâ el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397/1977.

- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillah ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Ömer b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Küfi el-Ahbârî. *Kitâbü'l-Fütûh*. thk. Ali Şîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edvâ', 1411/1991.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî. *el-Muhabber*. thk. Eliza Lichtenstater. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsarâhüm min zevî's-se'ni'l-ekber*. thk. Halîl Şehhâde. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1987.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî. *Şûretü'l-arz*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1357/1938.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve aḥbâru'l-hulefâ' li ibni Hibbân*. thk. Hafız Seyyid Aziz Bey. 2 Cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sakâfiyye, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdillah. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1306/1889.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hecer, 1418/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1413/1992.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'küb. *Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî. Tahran: Dâru Surûş, 1379/1959.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Maarrî. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ – Mustafa Abdülkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1385/1965.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1425/2004.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 16. Basım, 1997.

- Konukçu, Enver, “Bir Akhun Prensi Tarhan Nizek”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 4/305-310. 21 Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ. *Aḥsenü't-tekâsîm fî ma'rîfeti'l-eḳâlîm*. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1411/1991.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir. *el-Bed' ve't-târîḫ*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali . *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasen Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.
- Narşahî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Zekeriyâ. *Târîḫü Buḥârâ*. thk. Emin Abdülmecid Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tarazî. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1385/1965.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.
- Ötenkaya, Yusuf. “Emevilere Karşı Abbasi Muhalefetinin İlk Evreleri”. *History Studies* 9/2 (2017), 171–185.
- Özdemir, Öznur. *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem Batı Literatürü: Teoriler & Ekoller*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Sâmî, Şemseddin. *Ḳāmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihrân Matbaası, 1306/1889-1316/1898.
- Shaban, Muhammad Abd al-Hayy Muhammad. *The Abbasid Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Shaban, Muhammad Abd al-Hayy Muhammad. *Islamic History: A.D.600-750 (A.H.132)*. London: Cambridge University Press, 1971.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî târîḫi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr . *Târîḫü'r-rusül ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 2. Basım, 1981.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umûmî Türk Tarihine Giriş: (Cild I, En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 3. Basım, 1981.
- Vloten, Geriof van. *Emevi Devrinde Arab Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*. çev. Mehmed S. Hatiboğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Wellhausen, Julius. *The Arab Kingdom and Its Fall*. çev. Margaret Graham Weir. Calcutta: University of Calcutta, 1927.

- Yahaya, Mahayudin Hj. “The Social and Political Background of the ‘Abbasid Revolution: The Rise of the ‘Abbasid Caliphate”. *International Journal of Humanities And Cultural Studies* 2/3 (2015), 831-842.
- Ya‘kübî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘küb İshâk b. Ca‘fer. *Târîhu’l-Ya‘kübî*. thk. Abdülemîr Mehnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü’l-A’lemî, 1431/2010.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî. *Mu‘cemü’l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1416/1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî ed-Dımaşkî. *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîri ve’l-a‘lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1413/1993.

The Reflections of the Actions of Naşr b. Sayyār, Governor of Khurāsān, on the ‘Abbāsîd Revolution

Extended Summary

Naşr b. Sayyār, who served in various state positions for over forty years in the Khurāsān and Transoxiana regions, is one of the Umayyad bureaucrats who knew this geography best in every aspect. In his first year of his appointment as governor of Khurāsān (120/738), he dealt a major blow to the Türgesh Khaganate, which directly supported many rebellions threatening the Umayyad political presence in Transoxiana, thus ensuring stability in the region.

It is understood that the people of Transoxiana did not provide strong support to the ‘Abbāsîd revolutionary movement, which lasted for more than a quarter of a century in the lands of Khurāsān. Perhaps the people of the region perceived this movement as a usual political struggle between Adnanite-Qahtanite tribes or Shī‘a-Umayyad factions and chose to remain neutral. It can be said at this point that Naşr’s positive actions and especially the rights he granted to the mawālî segment increased the loyalty of the people of Transoxiana to the Umayyads. Indeed, it is known that dangerous rebellions threatening the Umayyad political existence in the region occurred before him.

Whether Naşr was successful in Khurāsān is debatable. It is a fact that there was an Umayyad opposition in Khurāsān that existed since its conquest and increased over time, given its demographic structure, religious and cultural situation, and political and social conditions that differed from other regions. This opposition, seeing the Umayyad State on the wrong foundation from its establishment philosophy to its basic principles and practices, did not have difficulty in supporting the revolutionary movement that developed discourses in line with its own beliefs and paradigm. Naşr couldn’t convince this opposing group that was closed to communication.

The Umayyad political mind’s settlement of Adnani and Qahtani tribes in certain parts of Khurāsān, especially Marw, led to many problems stemming from ‘aşabiyya after a while. Knowing well that he could not solve this deep-rooted problem, Naşr did not act differently from his predecessors and made appointments from the Muḍar tribe to which he belonged to important positions. The ‘Abbāsîd dā‘îs, on the other hand, took this opportunity to persuade the tribes of Rabī‘a and Yemen origin easily.

The Ajams, who constituted the main element of the population in Khurāsān, supported the ‘Abbāsîd revolution, which promised them various rights and freedoms and had pro-‘Alî discourses, against the Umayyad State, which had a strong Arab character. Therefore, Naşr faced not only the opposing tribes but also the people of the region.

Since the Khurāsān region was the land where many high-level Umayyad opponents, especially Shī‘a and Khārîjites, took refuge and operated, this group naturally contributed to the ‘Abbāsîd movement in various dimensions. The motto of the revolution, “Al Rıḍā min ‘ālî Muḥammad”, directly united the Shī‘as against Naşr.

While criticizing the Umayyads, the ‘Abbāsîd dā‘îs emphasized for more than a quarter

century the chronic problems that had existed since the establishment of the state and the increasing internal and external issues, such as usurping the caliphate by force of arms while the Prophet's family (Hashemites) was present, oppressing the Alids in this way, collecting jizyah and kharāj from the mawālī, and not granting them the rights prescribed by religion. Although Naşr was successful in Transoxiana by providing solutions to those related to the mawālī, he could not show the same success in Khurāsān due to structural problems.

Naşr tried to carry out the armed struggle against Abū Muslim in Khurāsān with the army under his command, the Mudar tribe settled in Khurāsān, and the Syrian soldiers were sent belatedly by Ibn Hubayra, the Governor General of Iraq. It should be noted that while continuing this struggle, he also experienced problems of various dimensions with some caliphs, the Governor General of Iraq, dihqans, rebellious tribal chiefs, and former state officials. This naturally negatively affected his success against the 'Abbāsids.

There are claims that the Turks of Soghd, Tukhāristān, and Khwārezm enthusiastically accepted Abū Muslim's invitation and that the anti-Umayyad Arabs, Ajams, and Turks formed the main backbone of the revolution. However, it is understood from the sources that it is impossible to directly, concretely, and strongly associate the Turkish element living in Khurāsān and Transoxiana with the revolution.

In a nutshell, Naşr b. Sayyār, who had a generally successful governorship period, could not prevent the 'Abbāsīd revolution, which gained the support of a considerable mass in terms of quality and quantity after a period of about 30 years of indoctrination and persuasion in the Khurāsān region, where powerful anti-Umayyad individuals, groups, and tribes lived, and whose armed struggle period was led by a charismatic figure like Abū Muslim al-Khurāsānī. It is a fact that the wise governor's vast experience, insight, and positive practices delayed the success of the revolution.

Keywords

History of Islam, 'Abbāsīd Revolution, Naşr b. Sayyār, Abū Muslim al-Khurāsānī, Mā Warā al-nahr, Marw.